

Penitenciární pedagogika jako odvětví speciální pedagogiky

PhDr. KAREL NOVÁK,
Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti, Praha,

PhDr. PAVEL ŠTRUNC,
MS správa SNV ČSR, Praha

Zdůrazněním vyšší efektivnosti výkonu trestu odnětí svobody jsou sledovány i náročnější požadavky na realizaci jeho výchovné funkce, působící jako terciární prevence boje proti kriminalitě a její recidivě. Tyto tendence, vyjadřující známou Leninovu tezi o přeměně vězení ve výchovná zařízení, vyžadují vědecký přístup ke zkoumání problémů realizace výchovné funkce výkonu trestu odnětí svobody a situování speciálních vědních disciplín touto problematikou se zabývajících. Proto dochází především v socialistických státech k rozvoji aplikovaných speciálních pedagogických disciplín rozvíjejících se v rámci penitenciární vědy.¹ V socialistických zemích má nejdelší historii a nejvyšší stupeň rozvoje nápravněpracovní pedagogika v SSSR² ve shodě s nápravněpracovním zákonodárstvím SSSR.³ Tyto pedagogické disciplíny existují v dalších zemích pod různými názvy poplatnými tradicím rozvoje, jako penitenciární pedagogika, resocializační pedagogika, preventivní pedagogika, kriminální pedagogika⁴ apod.

Problém výchovy odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody však přitahoval pozornost myslitelů již v dřívějších dobách. Např. Ch. Montesquieu, francouzský spisovatel a ideolog osvícenství, formuloval vedle právní jistoty a zákonitosti trestu také jeho výchovný vliv. J. Hovard v požadavcích vězeňské reformy zdůrazňuje mimo jiné i morální a náboženskou výchovu vězňů, zaměstnání vězňů užitečnou prací a jejich odbornou řemeslnickou výchovou. Tyto postupně vznikající tendence lze zhruba rozdělit do tří hlavních okruhů. První je spojen s pojetím trestů v systému mravní výchovy, jako kupř. J. A. Komenského, H. Franckeho a dalších. Druhý je spojen s požadavkem výchovy odsouzených v pojetí právního trestu a reprezentován jmény C. Becária, J. Benthana a dalších. Třetí pak vytváří základy pedagogické disciplíny speciálně se zabývajících problematikou výchovy odsouzených osob. Zde je třeba jmenovat především J. H. Pestalozziho a K. Lukase, který ve své práci *De la réforme des prisons et la théorie de l'enprisonment*, vydané v Paříži roku 1839, podal základy penitenciární pedagogiky.

Základy socialistického pojetí penitenciární pedagogiky jsou dány v díle V. I. Lenina, který již v počátečních letech sovětského státu stanovil principy napravitelnosti pachatelů trestných činů a zdůraznil výchovnou stránku trestu. Tyto myšlenky vyjádřil ve svých připomínkách k tvorbě sovětského trestního práva, v připomínkách k boji s kriminalitou nebo v přímých připomínkách k práci nápravněpracovních kolonií v souvislosti s vytýkáním dílčích nedostatků sovětskému vězeňství. V. I. Lenin také zdůrazňoval nevyhnutelnost použití takových opatření, která nesníží lidskou důstojnost. Již v roce 1899 navrhoval, aby do programu RSDRP byla zapracována teze o nezbytnosti likvidace trestů neslučitelných s důstojností člověka.

Nelze opomenout ani S. V. Poznyševa, který již v roce 1923 provedl pokus o socialistické pojetí penitenciární pedagogiky jako vědy o právní a mravní nápravě v souvislosti s vymezením penitenciárních věd ve své práci *Osnovy penitenciární nauky*. Dále I. V. Kairova, N. A. Beljajeva, B. S. Utěvského i další. Ze současných autorů je to především dílo N. A. Stručkova, jednoho ze zakladatelů sovětského nápravněpracovního práva, který zdůvodňuje nutnost nápravněpracovní pedagogiky. Dále je to kolektiv autorů pod vedením I. T. Bogatyreva, který zpracoval učebnici nápravněpracovní pedagogiky.

Z dalších socialistických zemí je penitenciární pedagogika rozvíjena v PLR pod názvem *resocializační pedagogika* (český překlad: Czaporów, C., Jedlewski, S.: *Resocializační pedagogika*, Praha, SPN 1981). Kromě těchto autorů je polská *resocializační pedagogika* spojena se jmény T. Cmilewska, B. Baziak, M. Kostewicz, N. Nachat, P. Swidzinska, M. Sawiński a dalšími.

V BLR je pěstována preventivní pedagogika spojená především se jménem K. Ljutova (*Základní otázky trestu odnětí svobody*, Sofia 1967).

V MLR je pak penitenciární pedagogika reprezentována jmény K. Kulcsára, A. Szabó a L. Pála.⁵

V NDR se otázkami penitenciární pedagogiky zabývá H. Kern. Z jeho prací lze jmenovat především přehledně zpracovaný systém státněobčanské výchovy odsouzených.

V ČSSR jsou počátky penitenciární pedagogiky spojeny s rozvojem speciální pedagogiky, konkrétně s rozvojem jedné z jejích disciplín — etopedie.⁶ Systematicky je pak penitenciární pedagogika pěstována jako učební předmět na VŠ SNB katedrou penologie v rámci profilace posluchačů z řad příslušníků Sboru nápravné výchovy.⁷

Z uvedeného nástinu vyplývá, že rozvoj penitenciární pedagogiky (nápravněpracovní, resocializační, preventivní apod.) neprobíhal rovnoměrně a byl vázán v různých zemích na rozvoj penitenciární a trestněprávní vědy, obecné a speciální pedagogiky. I samotný objekt je v pojetí těchto pedagogik rozdílný. Kupř. v SSSR jsou objektem nápravněpracovní pedagogiky nejen odsouzení ve výkonu trestu odnětí svobody, ale i odsouzení vykonávající trest bez odnětí svobody, spojený však s nápravněpracovním působením. Polská resocializační pedagogika se zabývá výchovou osob morálně deprivovaných, tj. specificky společensky nepřizpůsobených, u kterých jsou zjištěny poruchy chování. Jde o osoby, které vykonávají trest odnětí svobody, ale mohou být i v péči jiných zařízení a subjektů.

Taktéž označení procesu výchovného působení na odsouzené je rozdílné. Sovětská nápravněpracovní pedagogika hovoří o nápravě a převýchově. Bogatyrev k tomu uvádí:

„Pojmy náprava a převýchova se často užívají společně, neboť jsou navzájem těsně spojeny. Mezi nimi je však rozdíl. Tento rozdíl je zvláště důležitý pro správnou organizaci pedagogického procesu v nápravněpracovních zařízeních. Pro pochopení podstaty kategorie „náprava“ a „převýchova“ jakožto procesů je nutno vycházet ze vztahů pojmů „výchova“ a „vývoj“. Pojem „náprava“ (odstraní-li člověk odchylky ve svém vývoji a jeho návrat k normě) stojí ve svém významu blíže pojmu „vývoj“. Osobnost — to jest člověk, který je obdařen poznáním, který sám jedná, sám se tvoří ze společenského materiálu. Osobnost se může napravit nebo nenapravit.

„Převýchova“ jakož i „výchova“ zahrnují pedagogickou činnost, která směřuje k organizaci života odsouzených s cílem vrátit je k sociální normě, to znamená jejich nápravu. Ale převýchovu nelze chápat zjednodušeně jako jednoduchý etapový proces začínající vykořeněním negativních vlastností a formování nových a kladných vlastností člověka. Je to v podstatě dvoustranný proces, který v poznání člověka probíhá současně.“⁸

Glotočkin a Pirožkov charakterizují oba tyto pojmy takto: „Náprava je překonávání (samotným vychovávaným) defektů ve vědomí a chování, které člověka přivedly ke spáchání trestného činu. Při nápravě nedochází k základnímu zlomu a změně ve vědomí odsouzeného, ale pouze k jeho dílčí opravě, korektuře, která nepostihuje základní vlastnosti osobnosti. Převýchova je složitější a obtížnější svou psychologickou povahou, objemem i hloubkou procesu změny osobnosti. Převýchovou se rozumí přetvoření, přepracování celé psychiky člověka, „překování“ nesprávně zformované osobnosti, překonání jejích negativních vlastností, zvyků, rysů, které určovaly její protispolečenské a delinkventní chování. Výsledkem nápravy a převýchovy musí být návrat kriminální a prekriminální osobnosti k sociální normě.“⁹

Polští autoři hovoří většinou o resocializaci. Resocializace je v tomto pojetí chápána jako reedukace ve sféře postojů, při níž dochází mimo jiné k přetváření poslušnosti reakcí na sociální očekávání, přičemž pozitivní reakce se stává reakcí hlavní. K tomuto přetváření dochází pod vlivem určitých zkušeností.¹⁰ Reedukce je chápána jako širší pojem než resocializace, neboť jde o druh učení, v jehož průběhu dochází k oslabení spojení mezi určitými reakcemi a danými situacemi. Resocializace je také procesem směřujícím k dosažení úrovně socializace, procesem, který podmiňuje pozitivní reakce na společenské očekávání vyjadřující zájmy celé společnosti.¹¹

Jugoslávský autor V. Popovič hovoří jako sovětské autoři též o nápravě a převýchově. Náprava je v jeho pojetí takový proces, který směřuje ke korekci chybné struktury osobnosti. Převýchova je pak nejširší pedagogickou činností, která v procesu resocializace v sobě zahrnuje i výchovu a nápravu. Podle něho jsou v resocializačním procesu ve výkonu trestu odnětí svobody termíny výchova, náprava a převýchova stejně použitelné. Základní činností je však převýchova. Cílem této převýchovy je, aby odborníci moderními vědeckými metodami a aplikací individualizace dosáhli u odsouzených zákonem vy-

tyčeného cíle trestu. Vědní disciplínu zabývající se výchovou odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody nazývá „penologickou andragogikou“ — vědou o převýchově odsouzených.

Ani v československé odborné penitenciární terminologii není shody. Proces realizace výchovné funkce výkonu trestu odnětí svobody je nazýván nejednotně s používáním různých termínů. Obvykle se setkáváme s pojmy resocializace a reedukace. Resocializace (z lat. socialis = společenský) znamená v podstatě opětovnou socializaci. Jde o socializační proces osob, u kterých následkem vrozeného i získaného defektu a následné defektivy byla snížena úroveň socializace.

Vyjdeme-li ze současného pojetí socializace jako celoživotního procesu (obdobně jako u výchovy a vzdělávání), dojdeme k názoru, že předpona re- u termínu resocializace není zcela na místě, neboť proces socializace nelze zastavit a prostě jej obnovit. Jde o proces socializace, který neprobíhá v souhlase se společenskými cíli, a proto je nutné korigovat jej výchovnými vlivy. J. Čepelák považuje za správnější hovořit o korektivní socializaci,¹² protože se v tomto procesu napravují deficity původní, dosavadní socializace. Pojem resocializace není ani jazykově správný, ale vžil se. Jeho užívání je vázáno na staré, překonané pojetí socializace (taktéž i výchovy a vzdělávání) jako procesu, který se uzavírá v období dospívání jedince.

Reedukace (z lat. reeducatio = převýchova, výchova od základu) je označení pro takové speciálněpedagogické metody, které rozvíjejí nebo upravují, či napravují nevyvinuté nebo porušené funkce a činnosti v oblasti postiženého analyzátoru. Tak mluvíme o reedukaci sluchu u nedoslýchavých apod. Také však o reedukaci povahových vlastností a chování obtížně vychovatelného.¹³

Při výkonu trestu odnětí svobody však není třeba vždy od základu měnit povahové vlastnosti odsouzeného, reintegrovat jeho osobnost. Teorie nápravněpracovní pedagogiky správně hovoří o tom, že je třeba najít, co je pozitivního v člověku, a rozvíjením toho eliminovat negativní vlastnosti, protože nikdo nemá jen vlastnosti negativní.

Pokud vyjdeme ze základní právní normy, tj. zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, kde se uvádí, že „účelem výkonu trestu odnětí svobody je odsouzenému zabránit v dalším páčání trestné činnosti a soustavně jej vychovávat k tomu, aby vedl řádný život pracujícího člověka“,¹⁴ lze dospět k závěru, že se zde nepíše ani o resocializaci či reedukaci, ale o výchově jako obecném a logicky nadřazeném pojmu. Dále se v tomto zákonu uvádí, že „k dosažení účelu výkonu trestu odnětí svobody se provádí nápravněvýchovná činnost, jež je souhrnem působení stanoveného pořádku a kázně v místech, kde se trest odnětí svobody vykonává, pracovní výchovy odsouzených a kulturněvýchovné práce.“¹⁵ Mohli bychom tento problém uzavřít tím, že v současnosti nejužívanějším názvem je nápravná výchova, která koresponduje i s názvem instituce zabezpečující výkon trestu odnětí svobody — Sbořem nápravné výchovy.

Pojem nápravná výchova není nikterak nový. Jde o zastaralé označení dnešní speciální pedagogiky. Tento termín není ani dostatečně specifický, neboť zřetelně neoznačuje, v kterých institucionálních souřadnicích a společenských

souvislostech uvedený proces probíhá. Nápravnou výchovou bychom mohli označit kterýkoli výchovný proces probíhající nejen v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody, ale i v dětských výchovných ústavech, ve výchovných ústavech pro mládež, v ústavech s výchovněléčebným režimem apod.

Pojem nápravná výchova lze chápat jako nápravu defektních vlastností a chování osobnosti výchovným působením. Jak však již bylo řečeno, není to specifické jen pro výkon trestu odnětí svobody, resp. pro penitenciární podmínky. Nabízí se použití jiného pojmu — penitenciární výchova. Není rovněž nikterak nový. Byl použit v říjnu r. 1928 v Moskvě na I. všesvazové poradě penitenciárních pracovníků, kde se hovořilo o nutnosti vypracovat systém penitenciární výchovy.

Termín penitenciární výchova dostatečně specifikuje tu skutečnost, že jde o proces realizovaný v penitenciárních podmínkách, a zároveň zdůrazňuje obecný a logicky nadřazený pojem výchovy ve smyslu znění zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

Penitenciární výchova jako oblast specifické výchovy odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody je rámcově ohraničena právními normami upravujícími tuto činnost. Její obsah je však záležitostí specificky pedagogickou, a proto musí v plné míře využívat poznatků pedagogické vědy. Jelikož jde o specifickou výchovu, svým určením a pojetím speciální, využívá se v maximální míře i poznatků ze současného rozvoje speciální pedagogiky.

POJEM PENITENCIÁRNÍ PEDAGOGIKY

Na základě současné rozpracovanosti problematiky lze penitenciární pedagogiku považovat za pedagogickou disciplínu zabývající se specifikou penitenciárního výchovného působení na všechny kategorie odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody.

Meritorním problémem penitenciární pedagogiky je spojení dvou prvků: penálního a pedagogického. Výkon trestu odnětí svobody je prostředkem trestní represe, související i s určitou újmou, kterou výkon trestu přináší. Socialistické pojetí trestu, a tedy i trestu odnětí svobody, však klade důraz především na výchovný aspekt. Proto musí být současným úkolem československého vězeňství optimalizace výchovného procesu ve výkonu trestu, jejíž problematiku by měla řešit trestněprávní věda a penitenciární pedagogika. Jde tedy o zvláštní oblast aplikované pedagogiky, která musí řešit specifické pedagogické problémy, dané

- a) kumulací osob odsouzených k výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody,
- b) rozpory, které pro výchovné působení přináší již samotná penitenciární realita daná prostředím nápravnévýchovného ústavu,
- c) úrovní přípravy výchovných pracovníků nápravnévýchovných ústavů pro optimalizaci výchovného systému ve výkonu trestu odnětí svobody a především řešení již výše zmíněného rozporu mezi penálním a pedagogickým prvkem výkonu tohoto trestu.

Do souboru pedagogických věd¹⁶ patří i speciální pedagogika jako věda o speciální výchově a vyučování osob defektních (tělesně, smyslově či duševně postižených)¹⁷, která je součástí širšího vědního celku defektologie.

Speciální pedagogika a její úkoly se velice blízce dotýkají problematiky výchovy odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Je jednou ze základních oblastí, z níž jsou aplikovány poznatky do procesu výchovy penitenciární. Jde zejména o poznatky etopedické, neboť penitenciární výchova se stejně jako etopedie zabývá jedinci obtížně vychovatelnými, delinkventními, dále i o poznatky psychopedické, neboť ve výkonu trestu odnětí svobody je nemalé procento oligofrenních odsouzených.

Současný trend implikace pedagogických poznatků do řady oborů lidské činnosti a nových nároků socialistické společnosti na výchovu svých členů vede k rozvoji řady pedagogických disciplín. Mezi tyto disciplíny, byť názvem ne nové, by měla patřit i penitenciární pedagogika.

Základ penitenciární pedagogiky tvoří marxistická pedagogika a teorie komunistické výchovy člověka. V souhlase s jejím předmětem a cíli formuluje penitenciární pedagogika své základní úkoly.

Podle našeho pojetí je penitenciární pedagogika speciální pedagogickou disciplínou patřící do systému speciální pedagogiky jako její významná část a měla by být proto pěstována jako samostatné odvětví.

S ohledem na věkové kategorie odsouzených se dále váže k pedagogice dospělých jako aplikované pedagogické disciplíně, která dává společenské praxi vědecky fundovanou výzbroj při konkrétním praktickém řešení velmi složitých otázek výchovy dospělého člověka.¹⁸

Široce je využíváno poznatků a metodik teorie vyučování ve specificky pojatém systému všeobecného a odborného vzdělávání odsouzených. S ohledem na věkové kategorie odsouzených a jejich mentální úroveň jsou v tomto směru aplikovány poznatky z pedagogiky dospělých a jejího vzdělávacího systému a oboru speciální pedagogiky — psychopedie a jejich speciálních metodik pro vzdělávání mentálně retardovaných.

Z uvedeného nástinu vyplývá, že vztah penitenciární pedagogiky k pedagogické vědě a jejím disciplínám se uskutečňuje:

- a) v rovině aplikace teoretických a praktických poznatků,
- b) v rovině rozšíření poznatků z vlastní specifické oblasti, které zpětně obohacují mateřskou vědu (obecnou).

Jde tedy o proces vzájemného prolínání a rozšiřování poznatků pedagogické teorie a praxe v nejrůznějších oborech pedagogické činnosti.

PŘEDMĚT A CÍLE PENITENCIÁRNÍ PEDAGOGIKY

Předmětem penitenciární pedagogiky je výchovná funkce výkonu trestu odnětí svobody a zákonitosti procesu penitenciární výchovy.

Specifičnost procesu penitenciární výchovy je dána těmito faktory:

- a) právního charakteru
 - právním vymezením kategorie vychovávaných osob,
 - právní regulací výchovného procesu (zákon o výkonu trestu odnětí svobody a další právní normy výkon tohoto trestu upravující vytvářejí právní rámec penitenciární výchovy včetně vymezení základních prostředků),
 - výchovnou institucí (soud zařazuje odsouzené do jednotlivých nápravnévých skupin),
- b) pedagogického charakteru
 - osobností odsouzených (je působeno na osoby, které se ve většině případů vyznačují defekty ve sféře sociálních vztahů),
 - pedagogizací trestních prostředků,
 - věkovými zvláštnostmi různých kategorií odsouzených (od mladistvých po přestálé),
 - vlastní specifickou teorií a metodikou.

Kromě těchto faktorů pak lze hovořit o dalších, zejména sociálních, které vznikají jako důsledek právního postavení odsouzeného. Jde o faktor izolovanosti od běžného života společnosti ve specifických podmínkách, dále pak o omezení celého komplexu potřeb, které jsou součástí výkonu trestu odnětí svobody nebo samotné odnětí svobody je vylučuje.

Penitenciární pedagogika je součástí marxistické pedagogiky. Zabývá se konkrétní specifickou oblastí působení na odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody. Proto musí být i obecný cíl — výchova všestranně a harmonicky rozvinutého člověka — totožný. Jelikož však jde o specifickou oblast výchovného působení, navíc časově omezenou, nelze tento obecný, celospolečenský cíl v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody uskutečnit. Zde je nutné zdůraznit především limitaci výchovného procesu délkou trestu odnětí svobody. Podle toho musí být realisticky stanoveny cíle. Je tu vždy rozpor mezi kategorií možnosti a potřebnosti. Proto sleduje penitenciární pedagogika specifické cíle, odstranění nežádoucích forem chování, návyků, utváření a přetváření osobnosti ve smyslu pozitivních společenských norem a cílů, překonání protisociálních tendencí, vesměs ve sféře nápravy defektů a rozvoje osobnosti, které musí odpovídat společenským cílům a potřebám konkrétní osobnosti odsouzeného. Osoby odsouzené k výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody tím připravujeme pro následné výchovné působení dalších společenských podmínek a subjektů po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, které pak mohou završit a zúročit výsledky penitenciární výchovy a pokračovat v započatém procesu realizace obecného cíle.

Objektem penitenciární pedagogiky (penitenciární výchovy) jsou všechny kategorie odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody.

Objekt je vymezen i z hlediska časové působnosti pouze na dobu výkonu trestu odnětí svobody, neboť po propuštění se stává jedinec objektem jiných faktorů společenského výchovného působení.

Subjektem tohoto působení se stává v užším slova smyslu kolektiv výchovných pracovníků nápravnévých ústavů, v širším smyslu i další společenské subjekty.

Vymezení v užším slova smyslu vystihuje skutečnost, že ve výkonu trestu odnětí svobody je organizováno výchovné působení nejen pracovníků oddělení nápravněvýchovné činnosti, ale i jiných oddělení, event. dalších subjektů přímo se podílejících na procesu penitenciární výchovy v době výkonu trestu odnětí svobody (např. zástupci partnerských hospodářských organizací, pracovníci společenských organizací — SSM, ČSŽ, ČSTV, lektori Socialistické akademie ČSR, učitelé patronátních základních škol).

Vymezení subjektu v širším smyslu lze odůvodnit skutečností danou současnou etapou rozvoje socialistické společnosti, kdy prevence kriminality (včetně terciární) a boj proti kriminalitě se stávají celospolečenskou záležitostí. Není to jen úzce vymezená oblast, kterou řeší specializované složky státní moci jako Sbor nápravné výchovy, Sbor národní bezpečnosti, prokuratura a soudy. Při plnění úkolů směřujících k dosažení účelu výkonu trestu napomáhají i orgány a společenské organizace.

VZTAH PENITENCIÁRNÍ PEDAGOGIKY K JINÝM VĚDNÍM DISCIPLÍNÁM

Penitenciární pedagogika vychází z marxisticko-leninské filozofie, která tvoří její obecně teoretický a metodologický základ.

Při tvorbě teoretických základů penitenciární pedagogiky je nutno vycházet z poučky marxisticko-leninské filozofie o tom, že „člověk se především tvoří v procesu aktivní společensky prospěšné činnosti, což umožňuje zásadním způsobem přetvořit celý systém cílevědomého působení na odsouzeného, stanovit jako základní prostředek tohoto působení organizaci života odsouzeného v práci, kolektivní činnosti a učení. Myšlenka, že základem vývoje je boj protikladů, umožňuje eliminovat negativní a rozvíjet pozitivní faktory dialektickým způsobem“.¹⁹

Dalším základem je teorie vědeckého komunismu, která se zabývá principy komunistické výchovy. Mezi její základní principy patří především realizace politiky KSČ, která svou organizátorskou a řídicí funkcí určuje základní cíle a postupy komunistické výchovy společnosti v současné etapě rozvoje socialismu.

Velmi úzké je sepětí penitenciární pedagogiky s psychologií, neboť psychologické teorie vždy podstatně ovlivňovaly pedagogické myšlení a pedagogickou praxi. Stejná je i spjatost penitenciární pedagogiky s penitenciární psychologií, která jí pomáhá poznávat objekt výchovy a tím jí umožňuje diferencovaně působit na vychovávaný objekt.²⁰

Socializační stránku výchovných úkolů osvětluje sociální psychologie. Jde především o psychické faktory tvorby kolektivu a působení kolektivu a malých skupin, dále o problematiku interpersonálních vztahů a individuálního přístupu.

Dalším oborem, z něhož čerpá penitenciární pedagogika, je věda trestního práva. Na základě ustanovení zákona o výkonu trestu odnětí svobody reguluje pedagogické procesy právními normami.

Ve vztahu penitenciární pedagogiky s trestněprávní vědou nelze opomenout i tu skutečnost, že výsledky pedagogických výzkumů v oblasti výkonu

trestu odnětí svobody a pokroky v její praxi mohou přinášet návrhy de lege ferenda. Vždyť „obsah právních norem upravujících výkon trestu odnětí svobody, tak i praxe jeho výkonu mají být ve stále větší míře založeny na teoretických výsledcích, kterých pedagogika dosáhla.“²¹

Význam pro penitenciární pedagogiku má také sociologie, především penitenciární sociologie, která patří do komplexu penitenciárních disciplín (u nás nepěstována).²² Dalším oborem je sociologie výchovy, která zkoumá společenské podmínky a situace, které determinují vychovávanou osobu, vychovatele, výchovné instituce, včetně vlivů, které tyto faktory mají na ostatní společenské dění. Dále napomáhá tím, že studuje procesy při utváření skupin a kolektivů a sociální procesy v nich probíhající.

Významný je i vztah k marxisticko-leninské etice, především v otázkách boje s přežitky minulosti, náboženské morálky, vztahu k práci a k marxisticko-leninské estetice, zvláště estetiky chování v oblasti estetického osvojování skutečnosti, tvořivé práce atd.

VZTAHY PENITENCIÁRNÍ PEDAGOGIKY K PENITENCIÁRNÍM DISCIPLÍNÁM

Penitenciární problematika, kterou spolu s ostatními penitenciárními disciplínami řeší penitenciární pedagogika, patří do předmětu penitenciární vědy, která čerpá z teoretické základny penologie.²³ Řešení specifických problémů výkonu trestu odnětí svobody nutně vyžaduje interdisciplinární přístup a podíl jednotlivých penitenciárních disciplín včetně penitenciární pedagogiky.

V penitenciární praxi se uplatňuje řada penitenciárních disciplín, které zařčujeme do systému penitenciaré včdy jako obecné syntetizující včdy, zabývající se celou penitenciaré realitou. Mezi penitenciaré disciplíny patří především penitenciaré právo, penitenciaré psychologie, penitenciaré pedagogika a další disciplíny, které jsou teprve na počátcích svého vývoje, jako je penitenciaré sociologie a psychiatrie.

Penitenciaré včda se zabývá trestem odnětí svobody v celém rozsahu, tedy všemi jevy, procesy a zákonitostmi v celé penitenciaré realitě. Vychází z obecné teorie trestu, ale řeší další konkrétní problémy, které souvisejí s pedagogikou, psychologií, sociologií, medicínou, hygienou, psychiatrií, s organizací, architekturou a dalšími disciplínami majícími vztah k penitenciaré realitě. Penitenciaré včda je také syntetizující disciplínou ve vztahu k dílčím penitenciaré vědním oborům, které se s nárůstem svých specifických úkolů v oblasti trestu odnětí svobody postupně rozdělily na samostatné aplikované vědní disciplíny. Tento proces umožnil hlouběji proniknout do dílčích jevů a procesů ve složité oblasti realizace výkonu trestu odnětí svobody a vazby a shromáždit v každé jednotlivé penitenciaré disciplíně specifické poznatky. Diferenciace penitenciaré disciplín nesmí mít ovšem za následek snížení koordinace jejich činnosti, ztrátu syntetického pohledu na realitu výkonu trestu, a tím omezení možnosti jeho komplexní regulace. Nezbytnou podmínkou komplexního zkoumání a řešení penitenciaré problémů jsou vzájemné kon-

takty penitenciárních vědních disciplín, které jsou prvním krokem, stupněm jejich integrace.

Z penitenciárních disciplín má nejbližší k penitenciární pedagogice penitenciární psychologie, která stejně jako penitenciární pedagogika řeší problémy penitenciární výchovy. Penitenciární pedagogika využívá poznatků penitenciární psychologie a kooperuje s ní v oblastech:

- a) zkoumání osobnosti odsouzeného z hlediska jeho individuálních zvláštností, vývoje osobnosti, etiogeneze delinkventního jednání a prognózy dalšího sociálního chování. Na základě těchto poznatků lze indikovat adekvátní pedagogické prostředky umožňující individuální přístup k odsouzenému, stanovení správného výchovného programu a cílů;
- b) zkoumání individuálněpsychologických a sociálněpsychologických problémů života v nápravněvýchovném ústavu. Zde jde o problematiku individuálních a skupinových vztahů, vztahů mezi odsouzenými i vůči výchovnému personálu;
- c) zkoumání psychopatologických kategorií odsouzených. Tím umožňuje pochopení některých projevů odsouzených, volbu adekvátních prostředků působení na ně. Zabráňuje se tím vzniku situací, kdy je odsouzený pro nepochopení jeho psychického stavu trestán nebo pedagogické prostředky se zcela míjejí účinkem;
- d) psychokorektivního působení na odsouzené. Penitenciární psychologie používá dnes již řady forem a metod psychokorektivního působení na odsouzené (sociální výcvik, skupinové poradenství, individuální a skupinová psychoterapie aj.), které neodmyslitelně patří ke komplexu penitenciární výchovy;
- e) zkoumání psychologických základů prostředků penitenciární výchovy. Zde jde především o účinnost pedagogických prostředků včetně dovedného zacházení s nimi.

Neméně významný je vztah penitenciární pedagogiky a penitenciárního práva, jehož náplní je právní obsah výkonu trestu odnětí svobody. Penitenciární právo se zabývá především tvorbou právních norem výkonu trestu odnětí svobody, jejich analýzou, interpretací a aplikací. Normy penitenciárního práva upravují i použití odpovídajících opatření výchovného charakteru. Nejen zákonná úprava výkonu trestu, ale i nižší normy jsou součástí penitenciárního práva. Normy penitenciárního práva se týkají i léčebných prostředků (ochranných opatření) vyslovených soudem v trestním řízení a spojených s odnětím svobody.

Z dalších penitenciárních disciplín je důležitý vztah penitenciární pedagogiky k lékařským vědám, především k psychiatrii. U mnohých odsouzených se vyskytují odchylky od psychické normy. Jde o osoby s neurózami, psychickými poruchami po zneužívání alkoholu a drog, s organickými poškozeními mozku apod. Množství výchovných potíží způsobují především osoby, u kterých se projevují psychopatické poruchy chování. Závažnost a především složitost této problematiky si stále více vynucuje zrod speciálního odvětví psychiatrie — penitenciární psychiatrie.

Specifičnost prostředí výkonu trestu odnětí svobody vytváří problémy, k je-

jichž řešení může účinně přispět sociologie. Jde o specifickou oblast jevů, které se nedají srovnat s obvyklou sférou bádání této vědní disciplíny. Tak vzniká potřeba specializovaného oboru — penitenciární sociologie.

SOUČASNÉ ÚKOLY A PROBLÉMY PENITENCIÁRNÍ PEDAGOGIKY

Proces zvyšování efektu nápravněvýchovného působení na odsouzené je meritem veškeré činnosti příslušníků Sboru nápravné výchovy. Současně je však nutné při jakémkoli hodnocení práce neopomíjet skutečnost, že možnosti i prostředky penitenciární výchovy osob ve výkonu trestu odnětí svobody jsou nejen výrazně specifické, ale i omezené. Stále výrazněji vystupuje do popředí především otázka efektivnější součinnosti se všemi zainteresovanými orgány a organizacemi, a to jak při provádění penitenciární výchovy, tak při zabezpečování plynulého přechodu propouštěných do občanského života.

Závěrem lze uvést, že výkon trestu odnětí svobody a jeho poslání v socialistické společnosti vyjadřuje shodně i s názvem instituce, kde se tento specifický druh trestu vykonává, nápravněvýchovným ústavem, svůj hlavní záměr. Tím je kromě dalších funkcí především výchova jedinců, kteří se dopustili takového jednání, za které byli v souhlase s právními normami společnosti odsouzeni k výkonu trestu odnětí svobody. Celý výchovný proces potřebuje v důsledku své specifiky i vlastní teoretická i metodologická východiska. Rozvoj penitenciární pedagogiky pak bude důsledně řešit celou problematiku penitenciárního výchovného působení (v souladu s rozvojem dalších penitenciárních disciplín) jako výchovného systému otevřeného vůči nejširší společenské praxi, srovnatelného s dnes již tradičními výchovnými systémy (jako je školský, vojenský apod.). Současná etapa rozvoje československého vězeňství je podmíněna i rozvojem penitenciární pedagogiky, která ze své praxe a výzkumu musí přinést nové specifické poznatky podmiňující tento rozvoj.

Penitenciární pedagogika aplikuje především poznatky pedagogických disciplín a jiných oborů vztahujících se k problematice penitenciární výchovy. Za základní úkoly dalšího rozvoje penitenciární pedagogiky považujeme:

- realizaci výzkumů zaměřených na zkoumání možností a účinnosti jednotlivých výchovných metod v penitenciární praxi, zejména za použití pedagogických experimentů,
- systematické sledování zahraničních zkušeností v oblasti penitenciární výchovy, jejich posuzování a aplikaci na podmínky československého vězeňství, především se zaměřením na využívání sovětských zkušeností z oblasti nápravněpracovní pedagogiky,
- využití výše uvedených poznatků a zkušeností k postupnému zkvalitňování a zefektivňování procesu penitenciární výchovy v nápravněvýchovných ústavech.

POZNÁMKY

¹ Základ termínu „penitenciární“ je v latinském substantivu „paenitentia“ — lítost, změna mínění nebo smýšlení, obrat, polepšení, napravení. Viz Pražák, J. M., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*. Praha, SPN 1975.

Penitenciární věda je relativně samostatná oblast penologie, zabývající se specifikou trestu odnětí svobody. Základní problémové okruhy trestu odnětí svobody jsou zkoumány a analyzovány z právních a empirických aspektů. Proto bývá penitenciární věda chápána (v širším smyslu) jednak jako věda normativní, zabývající se právní úpravou trestu odnětí svobody, a jednak jako věda empirická, úzce spjatá s penitenciární praxí. V tomto ohledu tvoří většinu jejího obsahu problémy související s účinným působením na pachatele ve výkonu trestu odnětí svobody, ověření vztahu mezi určitými režimy výkonu trestu, či různými způsoby zacházení s pachateli. Viz Čepelák, J.: *Penitenciární psychologie*. Praha, SIM VUP SNV ČSR, č. 8/1980, s. 20.

² Nápravněpracovní pedagogika je věda o nápravě a převýchově osob vykonávajících trest spojený s nápravněpracovním působením.

³ Jde o názvosloví institucionální, jehož se někdy užívá na úkor zřetelů klasifikačních a koncepčních.

⁴ Hellmer, J.: *Kriminalpädagogik*. Berlín 1959. Kriminální pedagogika se v tomto pojetí zabývá výchovou odsouzených ve výchovných zařízeních nebo vězeních podléhajících soudnímu dozoru.

⁵ Pál, L.: *Penitenciární pedagogika*. Penologické zošity č. 3, 3a. Bratislava, Ministerstvo spravodlivosti SSR, zpráva Zboru nápravnej výchovy 1985.

⁶ Etopedie (z řec. éthos = mrav, paideia = výchova) — výchova mravů, je jedním z pěti oborů speciální pedagogiky. Zabývá se výchovou, vzděláním a výzkumem sociálně narušené mládeže (tzv. obtížně vychovatelné). Kol. autorů: *Defektologický slovník*. Praha, SPN 1978, s. 110.

⁷ Novák, K.: *Postavení penitenciární pedagogiky v systému penitenciárních věd*. Socialistická zákonnost, 1981, č. 10.

⁸ Bogatyrev, I. T. a kol.: *Nápravněpracovní pedagogika*. Praha, správa SNV ČSR a VŠ SNB 1982, s. 42.

⁹ Glotočkin, A. D.—Pirožkov, V. F.: *Nápravněpracovní psychologie*. Praha, VŠ SNB 1980, s. 82—83.

¹⁰ Czapów, C.—Jedlewski, S.: *Resocializační pedagogika*. Praha, SPN 1981, s. 165—166.

¹¹ Tamtéž, s. 179.

¹² Čepelák, J.: *Penitenciární psychologie*. Praha, správa SNV ČSR a VŠ SNB 1982, s. 2.

¹³ Kol. autorů: *Defektologický slovník*. Praha, SPN 1978, s. 320.

¹⁴ Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, oddíl 1, § 1.

¹⁵ Tamtéž, oddíl 1, § 2.

¹⁶ Srov. Vorlíček, Ch.: *Vybrané kapitoly z pedagogiky*. Praha, SPN 1980, s. 109.

¹⁷ Kol. autorů: *Defektologický slovník*. Praha, SPN 1978, s. 168.

¹⁸ Srov. Perkásc, J.: *Vybrané kapitoly z teórie výchovy dospelých*. Bratislava, Univerzita Komenského 1982, s. 5

¹⁹ Bogatyrev, I. T.: *Nápravněpracovní pedagogika*. Praha, správa SNV ČSR a VŠ SNB 1982, s. 19—20.

²⁰ Čepelák, J.: *Penitenciární psychologie*. Praha, správa SNV ČSR a VŠ SNB 1982, s. 16.

²¹ Jůva, V.: *Kapitoly z morální pedagogiky*. Praha, SPN 1980, s. 15.

²² Na rjazaňské vysoké škole MV se od školního roku 1981/82 přednáší předmět nápravněpracovní sociologie.

²³ Penologie (z lat. paena-trest, z řec. logos-slovo, nauka) je nauka o trestu. Penologie se zabývá teorií trestu a úlohou trestu v boji proti kriminalitě. Do obsahu penologie zahrnují někteří autoři také zacházení s vězni v průběhu výkonu trestu odnětí svobody,

popř. i jiných opatření ukládaných pachatelům trestných činů a přečinů soudem (srov. kol. autorů: *Defektologický slovník*. Praha, SPN 1984, s. 272).

КАРЕЛ НОВАК, ПАВЕЛ ШТРУНЦ **ПЕНИТЕНЦИАРНАЯ ПЕДАГОГИКА КАК ОБЛАСТЬ СПЕЦИАЛЬНОЙ** **ПЕДАГОГИКИ**

Незаменимое место в комплексе мероприятий направленных к сокращению антиобщественной уголовной деятельности принадлежит и безусловному лишению свободы. Спецификой воспитательного воздействия на все категории лиц, осужденных к этому наказанию, занимается пенитенциарная педагогика. Статья посвящена определению понятия, предмета и цели пенитенциарной педагогики, определению ее места в системе педагогических наук, ее отношению к другим научным дисциплинам и к остальным областям пенитенциарной педагогики. Целью статьи показать разви-

тие пенитенциарной педагогики и таким способом содействовать при дальнейшем повышении эффективности наказания лишения свободы. Это прежде всего значит уточнение содержания, методов и форм пенитенциарной дифференциации и индивидуализации и укрепление трудовой дисциплины осужденных, углубление сотрудничества между органами и организациями при воспитательном влиянии на осужденных и создание условий для их включения в нормальную жизнь в полном согласии с принципами уголовно-юридической политики социалистического государства.

KAREL NOVÁK, PAVEL ŠTRUNC **THE PENITENCIAR PEDAGOGICS AS A BRANCH OF THE SPECIAL** **PEDAGOGICS**

In the complex of measures aimed at limiting the anti-social punishable activities and criminality also the enforcement of the unconditioned imprisonment has its unsubstitutable position. It is the penitenciar pedagogics that deals with the specifics of educational influencing all categories of persons condemned to that type of punishment. It is the goal of this essay to try to delimitate the concept, objects, and goals of the penitenciar pedagogics, to state its position in the system of pedagogical science, its relation to other scientific branches, and to the rest of the penitenciar disciplines. The submitted treatise should stimulate the development of the penitenciar pedagogics, and this contri-

bute to a further improvement of effectiveness of the enforcement of imprisonment which means qualifying the content, methods, and forms applied in the penitenciar education, deepening the penitenciar differentiation and individualization, strengthening the working discipline of the condemned ones, qualifying the cooperation with the organs and organizations in the area of topping the atonement of the condemned persons and creating conditions for integrating the persons released from prisons, and that in full harmony with the principles of the penal and legal policies of a socialist state.